

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 161.2:316.73.32.94(477)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (1991–2016)

Воропаєва Т.С.

Центр українознавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Костенко В.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу проблеми становлення і розвитку цивілізаційної ідентичності громадян України. Феномен цивілізаційної ідентичності вже давно привертає до себе увагу багатьох дослідників і активно обговорюється в рамках різних соціальних і гуманітарних дискурсів. В українській науці цивілізаційна ідентичність вивчається в рамках філософії, політології, соціології, культурології та психології. Мета даної статті полягає в тому, щоб вивчити динаміку формування цивілізаційної ідентичності в 1991–2016 роках з точки зору українознавства. Трансдисциплінарний підхід дозволив простежити динаміку становлення і розвитку цивілізаційної ідентичності громадян України.

Ключові слова: ідентичність, цивілізаційна ідентичність, цивілізаційний розвиток, громадяни України, Європейська цивілізація.

Постановка проблеми. В умовах утвердження незалежності України особливої актуальності набуває проблема формування європейської цивілізаційної ідентичності українських громадян. Ще більш актуальною стає ця проблема в умовах глобалізації та гібридної війни Росії проти України.

Видатний британський соціолог З. Бауман слушно зауважив, що «вражаюче зростання інтересу до «обговорення ідентичності» може сказати більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [1, с. 176]. У глобалізованому світі ідентичність стає домінуючим дискурсом і науки, і повсякденного життя, адже глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-якого суспільства, деформуючи традиційні системи цінностей і трансформуючи колективні ідентичності. При цьому ідентичність, як підкреслив З. Бауман, виступає своєю «призмою», через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих рис сучасного життя. У зв'язку з цим особливо цікавим є дослідження європейської ідентичності не тільки як континентальної (географічно-мотивованої), але і як цивілізаційної (ціннісно-мотивованої).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що ідентифікаційна проблематика була актуалізована в ХХ ст., різні аспекти цієї проблеми досліджувалися в рамках психології, соціології, філософії, історії, етнології, політології, антропології, педагогіки і т.д. Перші концепції ідентичності були представлені спочатку у працях З. Фройда, а пізніше – у творах Е. Еріксона, Г. Теджфела, Дж. Тернера, К.-Г. Юнга та інших вчених. Нові підходи до вивчення ідентичності з різних теоретико-методологічних позицій репрезентували Х. Абельс, М. Барретт, Ф. Барт, З. Бауман, П. Бергер, П. Бурдьє, А. Ватерман,

Б. Геральд, В. Дуаз, Дж. Колеман, Г. Кон, В. Коннор, Ж. Лакан, Т. Лукман, Г. Люббе, Дж. Марсія, Д. Маттесон, Дж. Мід, М. Мід, С. Московічі, Т. Парсонс, Е. Сміт, П. Сорокін, С. Страйкер, Ч. Тейлор, Е. Фромм, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, К. Хорні, В. Хесле, А. Шюц та ін. Відомі російські й українські вчені (Г. Андреева, Е. Арутюнова, Ю. Арутюнян, А. Асмолов, А. Боронове, Ю. Бромлей, С. Галкіна, П. Гнатенко, Я. Грицак, М. Губогло, Л. Дробіжева, А. Здравомислов, Н. Іванова, Л. Іонін, К. Касьянова, І. Кон, Н. Корж, Н. Лебедева, Л. Науменко, М. Обушний, В. Павленко, С. Рижова, Н. Рябчук, С. Савоскул, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, В. Тишков, В. Хотинець, С. Чешко, Н. Шульга, В. Ядов та ін.) вивчали етнічну, громадянську та національну ідентичність.

Оскільки більшість сучасних дослідників вважають, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації (що розглядається як процес співвіднесення, уподібнення, ототожнення себе чи своєї референтної групи з ким-небудь або чим-небудь), то цей феномен необхідно розглядати як динамічну структуру, яка розвивається упродовж усього людського життя, причому її розвиток є нелінійним і нерівномірним, може розгортатися як у прогресивному, так і у регресивному напрямі, проходячи етапи подолання криз ідентичності [2; 3; 14]. Отже, в рамках українознавства (як інтегративної науки) ідентифікація повинна розглядатися як процес, включений у цілісну життєдіяльність суб'єкта; нерозривно пов'язаний з когнітивною, емоційною і поведінковою сферою особистості; обумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками; опосередкований нормативно-звичаєвими, знаково-символічними, ідейно-образними та ціннісно-смысловими системами культури. При цьому самоідентифікація здійснюється на основі вікових, гендерних, етнокультурних, національних, релігійних, професійних, цивілізаційних та інших параметрів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, окремі дослідники доволі часто плутають цивілізаційну ідентичність з національною і навіть із етнічною ідентичністю, або ж підкреслюють, що вивчають неіснуючу «національно-цивілізаційну ідентичність», не враховуючи, що сучасні цивілізації складаються з націй. Деякі дослідники підмінюють поняття і називають, наприклад, штучно створені регіональні конфлікти цивілізаційними, Інколи в сучасних дослідженнях виокремлюється фантастична «українська цивілізація», якої насправді немає.

Наше багаторічне дослідження цивілізаційної ідентичності громадян України враховує концептуальні положення багатьох відомих вчених. Одним з перших питань про цивілізаційну ідентичність поставив С. Гантінгтон, який у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій?» (1993 р. [9]) актуалізував цю проблематику. Він підкреслив, що громадяни європейських країн мають спільні культурні характеристики (на нашу думку, тут слід говорити про макрокультурні характеристики), які відрізняють їх від представників китайського чи арабського світу. Цивілізаційні відмінності формуються завдяки наявності спільних рис, таких, як культура, історія, релігія, звичаї, соціальні інститути, а також завдяки суб'єктивній самоідентифікації людей, що є представниками тієї чи іншої цивілізації [10]. На думку С. Гантінгтона, у 1990-ті роки відбувся глобальний спалах кризи ідентичності. У цій кризовій ситуації опинилося багато країн, де актуалізувалися питання: «Хто ми такі?», «Звідки ми?», «Хто не з нами?» [10, с. 186]. У XXI ст. цивілізаційні чинники відіграють усе більш помітну роль у формуванні світової політики та економіки.

При розгляді формування цивілізаційної ідентичності громадян України необхідно враховувати етапи цивілізаційного розвитку людності українських земель, праукраїнських племен і українства (які корелюють з етапами розвитку європейської цивілізації): етап неолітизації України; етап трипільської протоцивілізації; етап індоєвропейських міграцій та виокремлення праслов'янської спільноти; етап греко-римського цивілізаційного впливу та утвердження ранньокласового суспільства на українських теренах; а також середньовічний, ранньоіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний (інформаційний) етапи. Особливо важливим при цьому є аналіз цивілізаційного поступу українського народу на середньовічному, ранньоіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному етапах, а також в умовах індустріальної цивілізаційної хвилі (тобто промислової революції) та інформаційної цивілізаційної хвилі [8] (тобто науково-технічної революції).

Відомо, що С. Гантінгтон підкреслював, що цивілізації об'єднують не тільки різноманітні об'єктивні чинники, але й суб'єктивна самоідентифікація людей. При цьому він зазначав, що люди можуть переосмислювати свою цивілізаційну ідентичність, адже контури й кордони цивілізацій можуть з часом змінюватися. Сучасні лімологічні дослідження (проведені у рамках історичної, географічної та політичної лімології) свідчать про тісний зв'язок між уявленнями людей про кордони (локальні, регіональні, етнічні, державні, цивіліза-

ційні) та рівнем розвитку відповідної ідентичності (територіальної, етнічної, громадянської, континентальної, цивілізаційної тощо). При цьому існують різні моделі взаємозв'язків між уявленнями людей про кордони та якістю їхньої колективної ідентичності. Різні підходи до вивчення впливу уявлень людей про кордони на їхню локальну, регіональну, етнічну, національну та цивілізаційну ідентичність розробляють Дж. Екклсон, Дж. Локлін, Т. Лунден, Д. Ньюмен, А. Паасі, П. Тейлор, Дж. Уотерберрі та ін.

Таким чином, одним із головних елементів цивілізаційної ідентичності є певні географічні кордони. Із цього випливає проста формула: якщо немає стабільної територіальної, громадянської, цивілізаційної ідентичності, то немає і стійких кордонів, стабільної території, стабільної держави, цивілізації чи іншої соціально-історичної (макрокультурної чи політичної) одиниці в цілому. Отже, кордони і межі спочатку створюються в соціальних уявленнях людей, а вже потім позначаються на географічних картах. При цьому прикордонний простір (фронтір) – це соціально-географічна зона, у межах якої найбільш інтенсивно взаємодіють економічні, культурні, правові, політичні й геополітичні системи сусідніх країн, народів, держав, цивілізацій та зіштовхуються їхні інтереси.

Сучасна лімологія стверджує, що прикордонний простір може охоплювати не тільки зону, прилеглу до кордону (етнічного, державного, цивілізаційного), а й внутрішні райони країни, які (завдяки своєму якісному етнімічному й епонімічному «навантаженню») стали системо- і смислоутворюючою територією для певної держави [4]. Для України таким прикордонним і одночасно «внутрішнім» простором (з функціями системо- і смислоутворення) стала територія Київщини, Переяславщини і Чернігівщини, з якої, власне, і поширились назви «Русь» та «Україна». Окрім цього, саме з цією територією практично збігається простір так званої «внутрішньої Русі». При цьому необхідно наголосити, що основною геополітичною орієнтацією як держави «Руська земля», так і держави Україна завжди була Європейська [4].

На формування цивілізаційної ідентичності українців суттєво впливають уявлення про кордон між Європою (до якої належить Україна) та Азією. Відомо, що кордон між Європою та Азією у період із XIX – VII ст. до н. е. аж до нашого часу був переміщений із заходу на схід. Стародавні греки проводили цей кордон приблизно у центральній частині Середземного моря; в «Осьовий час», у 524–457 рр. до н. е., кордоном почали вважати Керченську протоку і річку Танаїс (Дон). Завдяки науковому авторитету Птолемея ці уявлення міцно утвердились і не змінювались аж до XVIII ст. Відомо, що римський письменник Гай Пліній Секунд, описуючи Європу, Азію і Африку, зазначав, що «кордонами (частин світу) слугують ріки Танаїс і Ніл» [6], а давньогрецький історик Страбон підкреслював, що течія ріки Танаїс «протилежна Нілу» [5]. У наш час науковці виділяють держави, географічно розташовані в Європі (до яких, безперечно, належить Україна), і трансконтинентальні держави, менша частина території яких знаходиться на теренах Європи, а більша частина – на теренах Азії (наприклад,

Росія і Туреччина). Отже, на сході Україна межує з європейською територією РФ як трансконтинентальної держави, а на півдні (морський кордон) – з азійською територією Туреччини як трансконтинентальної держави.

Відомо, що М. Грушевський, Ю. Карпенко, В. Ніконов, О. Потебня, О. Субтельний, П. Толочко та інші автори й дослідники вважають, що назва «Україна» є семантично близькою до поняття «погранична територія». При цьому канадський учений О. Субтельний уточнює, що Україна – це «земля, що лежить скраю», але не Росії, а Європи; що це влучна назва для країни, розташованої на південно-східному пограниччі Європи, на порозі Азії, по окраїнах Середземноморського світу, з обох боків колись важливого кордону між лісом, де ховалися від небезпеки, і відкритим степом [7]. Подібні уявлення досить потужно впливають на формування цивілізаційної ідентичності громадян України.

Мета статті. Мета даної статті полягає в тому, щоб вивчити динаміку формування цивілізаційної ідентичності громадян України в 1991–2016 роках з точки зору українознавства як сучасної інтегративної (трансдисциплінарної) науки.

Виклад основного матеріалу. Для сучасної України особливо важливим є процес формування цивілізаційної ідентичності її громадян. У цьому плані досить продуктивним є поєднання теоретичних підходів і досягнень українознавства, філософської антропології, соціальної філософії, соціальної психології та цивіліології. Отже, європейська цивілізаційна ідентичність – це результат самоотождення суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних) із Європою та європейською цивілізацією, представниками якої ці суб'єкти себе вважають. Звичайно, цивілізаційна ідентичність практично не усвідомлюється людьми в їхньому повсякденному житті. Вона актуалізується переважно тоді, коли суб'єкт зустрічається з представниками інших континентів та інших цивілізацій, або ж у тих випадках, коли виникає необхідність осмислення цивілізаційної ролі та місці власної країни.

Процес становлення і розвитку європейської цивілізаційної ідентичності громадян України досліджувався українознавцями КНУ імені Тараса Шевченка упродовж 1991–2016 рр. у рамках кількох наукових проектів Центру українознавства філософського факультету (до вересня 2000 р. вони виконувались у відділі етнології Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка) «Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти»; «Трансформація базових цінностей українського народу», «Український костюм у часі і просторі», «Проблеми національної ідентичності в Росії і в Україні в умовах глобалізації», «Трансформація етнічної ідентичності в Росії і в Україні в постсоветський період»; «Становлення та розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України» та ін.). У цих проектах активну участь брали студенти й аспіранти 3-х університетів

міста Києва (у тому числі студенти й аспіранти факультетів психології, соціології, філософського, геологічного та механіко-математичного факультетів КНУ імені Тараса Шевченка), студенти й аспіранти працювали у якості інтерв'юерів, здійснювали математико-статистичну обробку даних, виконували інші види роботи. Названі проекти фінансувалися Фондом «Відродження», Міністерством України у справах науки і технологій, Фондом ім. Фрідріха Еберта, Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, Російським Гуманітарним науковим Фондом, а також Асоціацією українських банків.

Для вивчення формування й трансформації цивілізаційної ідентичності ми використовували методикку М. Куна – Т. Макпартленда «Хто Я?», адаптований Опитувальник колективної ідентичності (Р. Лухтанен, Дж. Крокер), адаптовану методикку «Шкала вимірювання ідентичності» М. Сінерелли та інші методи. Надійність результатів проведеного дослідження забезпечувалась методологічним обґрунтуванням його висхідних позицій; використанням сукупності діагностичних методик, адекватних меті й завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; використанням методів математичної статистики із застосуванням сучасних програм обробки даних, репрезентативністю вибірки. Опитування проводилися в усіх областях України методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання. Вибірка репрезентативна за основними соціально-демографічними показниками. Статистична похибка не перевищує 2,9%.

Відомо, що деякі вчені при вивченні цивілізаційної проблематики не завжди враховують результати емпіричних досліджень. Сучасне українознавство спроможне запропонувати інтегративне розуміння колективної ідентичності (в тому числі й цивілізаційної) на основі поєднання філософських, історичних, етнологічних, культурологічних, соціологічних, цивіліологічних, психологічних підходів і трансдисциплінарного дослідження різних вимірів та детермінант ідентифікаційних процесів. Для подолання багатьох необґрунтованих висновків необхідно залучати результати емпіричних досліджень, оскільки без цього неможливо вийти на інтегративний рівень осмислення поставленої проблеми [14].

Застосований нами інтегративний (трансдисциплінарний) підхід передбачав урахування важливих теоретико-методологічних засад дослідження колективної ідентичності громадян України, основними з яких є: 1) чітке розрізнення етнічного та національного буття, етнічної та національної ідентичності, етнічної та політичної нації; 2) системне вивчення процесу становлення і розвитку колективної ідентичності українців у контексті етногенетичних, націєтворчих, соціокультурних, інформаційних та цивілізаційних процесів; 3) розгляд української нації як повномасштабної (яка за відомою міжнародною класифікацією Я. Крейчі та В. Велімські є одночасно і етнічною, і політичною [12, с. 58–59]), без розриву племінного, етнічного й національного етапів розвитку українства; 4) базування дослідження цивілізаційної ідентичності на наукових уявленнях про цивілізацію як над-етнічну, над-національну і над-державну спільність.

Спираючись на теорію соціальної ідентичності Г. Теджфела і Дж. Тернера (які одними з перших вивчали групову ідентичність), враховуючи концепцію ідентифікаційної матриці С. Московічі (який в рамках обґрунтування теорії соціальних уявлень запропонував ідею про ідентифікаційну матрицю, в основі якої лежать різні групові ідентичності), а також дослідження Дж. Беррі (який виділяв чотири типи етнічної ідентичності: моноетнічну ідентичність, біетнічну ідентичність, змінену та маргінальну ідентичність [11]), ми виокремили різні рівні розвитку колективної ідентичності: високий, середній і низький. Наші теоретичні й емпіричні дослідження [14] показали, що за допомогою адаптованого Опитувальника колективної ідентичності (який розробили Р. Лухтанен і Дж. Крокер) можна виявити високий, середній та низький рівні європейської цивілізаційної ідентичності громадян України.

Упродовж 1991–2016 рр. було досліджено специфіку трансформації цивілізаційної ідентичності громадян України, що живуть у різних регіонах. Загалом було обстежено 50000 респондентів віком від 18 до 89 років (в 1991 р. було опитано 300 респондентів; в 1992 р. – 400, в 1993 р. – 1200, в 1994 р. – 1250, в 1995 р. – 1250, в 1996 р. – 1500, в 1997 р. – 1500, в 1998 р. – 1500, в 1999 р. – 1500, у 2000 р. – 2500, у 2001 р. – 2500, у 2002 р. – 2000, у 2003 р. – 2000, у 2004 р. – 2500, у 2005 р. – 2500, у 2006 р. – 2500, у 2007 р. – 2500, у 2008 р. – 2500, у 2009 р. – 2500, у 2010 р. – 2500, у 2011 р. – 2500, у 2012 р. – 2100, у 2013 р. – 2500, у 2014 р. – 2000, у 2015 р. – 2000, у 2016 р. – 2000).

Висновки і пропозиції. Інтегративний (трансдисциплінарний) підхід дозволив простежити динаміку становлення європейської цивілізаційної ідентичності громадян України: 1) у 1991–1995 рр. європейська цивілізаційна ідентичність займала низькі місця в загальному рейтингу ідентичностей, але, починаючи з 1996–1999 рр., її значимість помітно зросла (особливо в групі етнічних українців, поляків, угорців, словаків, румунів, кримських татар); 2) у 1999–2008 рр. відбувалося утвердження європейської цивілізаційної ідентичності (коли стала помітною тенденція до збільшення її показників, як у групі етнічних українців, так і в групі національних меншин); 3) найвищого рівня розвитку європейська цивілізаційна ідентичність досягла в 2005–2016 рр.; 4) до 2010 р. у етнічних українців на Півдні і Сході України спостерігалася тенденція до зростання європейської цивілізаційної та національної ідентичності (у 2010–2013 рр. процес зростання національної ідентичності призупинився); 5) найбільш стрімко європейська цивілізаційна ідентичність зростає у жителів великих міст; 6) була виявлена синхронізація підйомів і спадів у розвитку національної та європейської цивілізаційної ідентичності громадян України в 1999–2010 рр. та наприкінці 2013–2016 рр.; 7) європейська цивілізаційна ідентичність до 2016 р. не втрачала своєї значущості для громадян України тому, що запит на європейськість (європейські стандарти життя, європейські цінності тощо) є дуже сильним в українському суспільстві (хоча наявність в українських ЗМІ проєвропейської риторики поєднується з повною відсутністю виваженої політики європейської цивілізаційної ідентичності в Україні).

Проведене дослідження показало, що низький рівень розвитку європейської цивілізаційної ідентичності (так звана декларована ідентичність) характеризується формальністю, зовнішньою мотивацією процесу самовизначення, ціннісною невизначеністю, слабко вираженими емоційним і когнітивним компонентами ідентичності, розмитістю зв'язків із Європейською цивілізацією. Середній рівень розвитку європейської цивілізаційної ідентичності (так звана ситуативна ідентичність) характеризується неформальністю, ситуативною мотивацією процесу самовизначення, помітно вираженими емоційним і когнітивним компонентами ідентичності, відчуттям і переживанням своєї співпричетності до Європейської цивілізації, наявністю тісних зв'язків із представниками цієї цивілізації. Високий рівень європейської цивілізаційної ідентичності (так звана зріла (або досягнута) ідентичність) характеризується рефлексивністю, внутрішньою (ціннісно-умовленою) мотивацією процесу самовизначення, сильно вираженими емоційним, когнітивним та регулятивним компонентами ідентичності, наявністю глибинних зв'язків із представниками Європейської цивілізації, готовністю захищати базові цінності й інтереси цієї цивілізації.

Отже, утвердження європейської цивілізаційної ідентичності в українському суспільстві є одним з найважливіших аксіологічних і світоглядних завдань, необхідних для подальшого виживання й розвитку України як незалежної держави. Серед чинників, що перешкоджають нівеляції європейської цивілізаційної ідентичності українського народу чи не найважливішими є європейські цінності, національна культура та колективна пам'ять українського народу. Адже глобалізований світ не тільки не відсуває колективну пам'ять на задвірки історичного процесу, але, навпаки, відроджує, як підкреслює Е. Сміт [13], етнонаціональні міфи, історичну пам'ять і давні традиції. Багато в чому вибух інтересу до минулого, а також відродження етнонаціональних міфів і традицій можна розглядати як своєрідну відповідь національних спільнот на уніфікуючі й нівелюючі виклики, породжувані глобалізованим світом.

Таким чином, проведене нами теоретико-емпіричне дослідження показало, що в ідентифікаційній матриці громадян України багато років домінує європейська цивілізаційна ідентичність. Чинниками, які найбільше вплинули на активізацію цього типу ідентичності, стали: «Помаранчева революція 2004 р.», проведення в Україні фіналу «Євробачення» у 2005 р., проведення в Україні фіналу Європейського чемпіонату з футболу в 2012 р., відмова уряду від запланованого на кінець листопада 2013 підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, події Євромайдану і Революції Гідності, а також перемога Джамалі на «Євробаченні – 2016». Таким чином, сьогодні європейська орієнтація повинна стати не тільки одним із напрямків зовнішньої політики України, а й стратегічним вектором внутрішньої трансформації українського суспільства. Європейський вибір, європеїзація України, відданість європейським цінностям, впровадження європейських стандартів у реальне життя мають стати важливими геополітичними, економічними та соціокультурними Стратегемами для нашої держави.

Для зміцнення європейської цивілізаційної ідентичності громадян України необхідно:

- активізувати процес демократизації України, а також формування демократичної політичної культури і цивілізаційної компетентності суспільства;
- розвивати в економічній сфері України «дух конкуренції» та удосконалити систему соціального захисту, адже ці соціальні реальності є важливими цивілізаційними характеристиками розвинених європейських держав;
- враховувати чіткий концептуальний поділ

колективної ідентичності громадян України на регіональну, національну та цивілізаційну ідентичності. Оскільки провідні цивіліологічні світу розглядають модернізацію як важливий фактор цивілізаційної динаміки сучасних суспільств, то необхідно розробити і запровадити в Україні не суперечливу модель модернізації не тільки промислово-технологічної, але й політико-правової, соціально-економічної та освітньо-наукової сфери з опорою на європейський досвід постколоніальних країн.

Список літератури:

- Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2002. – 324 с.
- Воропаева Т. С. Идентификация как психологический механизм формирования этнического самосознания / Т. С. Воропаева // Мир психологии и психология в мире. – М., 1995. – № 1. – С. 7-12.
- Воропаева Т. С. Культурно-історичний підхід до етнопсихологічних явищ / Т. С. Воропаева // Культура та етнологіка. Матеріали Міжнародної конференції. – К.: Інститут філософії НАНУ, 1994. – С. 10-12.
- Воропаева Т. С. Семантика назви «Україна» у світлі ідей Івана Огієнка / Т. С. Воропаева // Іван Огієнок і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія історична та філологічна / [редкол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XII. – 512 с. – С. 54-62.
- Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // Вестник древней истории. – 1947. – № 4. – С. 236-310.
- Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // Вестник древней истории. – 1949. – № 2. – С. 839-885.
- Субтельний О. Україна: Історія / Орест Субтельний. – Київ: Либідь, 1993. – 720 с.
- Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 2004. – 784 с.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – № 1. – 1994. – С. 33-48.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 [5] с.
- Berry J. W. Cross-cultural psychology: Research and applications / J. W. Berry, Y. H. Poortinga, M. H. Segall, P. R. Dasen. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – P. 44-62.
- Krejci J. Ethnic and Political Nations in Europe / J. Krejci, V. Velimsky. – New York: St. Martin's Press, 1981. – 279 p. – P. 58-59.
- Smith A. National Identity and the Idea of European Unity / A. Smith // International Affairs, 1992. – № 68. – P. 55-76.
- Voropayeva T. Theoretical and empirical aspects of the formation of national and European identity of citizens of Ukraine (1991–2011) / T. Voropayeva // European Science and Technology: materials of the international research and practice conference, Wiesbaden, January 31st, 2012 / publishing office «Bildungszentrum Rodnik e. V.». – Vol. II. – Wiesbaden, Germany, 2012. – 776 p. – P. 710-720.

Воропаева Т.С.

Центр українознавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Костенко В.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ГРАЖДАН УКРАИНЫ (1991–2016)

Аннотация

Статья посвящена социально-философскому анализу проблемы становления и развития цивилизационной идентичности граждан Украины. Феномен цивилизационной идентичности уже давно привлекает к себе внимание многих исследователей и активно обсуждается в рамках различных социальных и гуманитарных дискурсов. В украинской науке цивилизационная идентичность изучается в рамках философии, политологии, социологии, культурологии и психологии. Цель данной статьи состоит в том, чтобы изучить динамику формирования цивилизационной идентичности в 1991–2016 годах с точки зрения украинологии. Трансдисциплинарный подход позволил проследить динамику становления и развития цивилизационной идентичности граждан Украины.

Ключевые слова: идентичность, цивилизационная идентичность, цивилизационное развитие, граждане Украины, Европейская цивилизация.

Voropayeva T.S.

Center of Ukrainian Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Kostenko V.S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

FORMATION AND DEVELOPMENT OF CIVILIZATION IDENTITY CITIZENS OF UKRAINE (1991–2016)

Summary

The article is devoted to the social and philosophical analysis of the problem of formation and development of civilization identity of citizens of Ukraine. The phenomenon of civilization identity has long attracted the attention of many researchers and actively discussed in the diverse social and humanitarian discourses. In the Ukrainian science civilization identity is studied within the framework of philosophy, political science, sociology, cultural studies and psychology. The purpose of this article is to study the dynamics of formation of the civilization identity in 1991–2016 in terms of ukrainology. An interdisciplinary approach has allowed tracing the dynamics of formation and development of the civilization identity of citizens of Ukraine.

Keywords: identity, civilization identity, civilization development, citizens of Ukraine, European civilization.